הלכה · משנה תורה · ספר מדע

משנה תורה, הלכות תלמוד תורה

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

משנה תורה, הלכות תלמוד תורה

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/משנה-תורה-הלכות-תלמוד-תורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 6
פרק ג 7
פרק ד 9
פרק ה 11
פרק ו 13
פרק ז 15

פרק א

א נָשִׁים וַעֲבָדִים וּקְטַנִּים פְּטוּרִים מִתַּלְמוּד תּוֹרָה. אֲבָל קָטָן אָבִיו חַיָּב לְלַמְּדוֹ תּוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יא יט) "וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם". וְאֵין הָאִשָּׁה חַיֶּבֶת לְלַמֵּד אֶת בְּנָהּ. שֶׁכָּל הַחַיָּב לִלְמֹד חַיָּב לְלַמֵּד:

ב כֵּשֵׁם שֶׁחַיָּב אָדָם לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ כָּךְ הוּא חַיָּב לְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ט) "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ". וְלֹא בְּנוֹ וּבֶן בְּנוֹ בִּלְבַד אֶלָּא מִצְוָה עַל כָּל חָכָם וְחָכָם מִיִּשְׂרָאֵל לְלַמֵּד אֶת כָּל הַתַּלְמִידִים אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָן בָּנָיו. שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו ז) "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ" מִפִּי הַשְּׁמוּעָה לָמְדוּ בָּנֶיךָ אֵלּוּ תַּלְמִידֶיךָ שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִין בָּנִים שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב ב ג) "וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים". אִם כֵּן לָמָּה נִצְטַוָּה עַל בְּנוֹ וְעַל בֶּן בְּנוֹ. לְהַקְדִּים בְּנוֹ לְבֶן בְּנוֹ וּבֶן בְּנוֹ לְבֶן חֲבֵרוֹ:

ג וְחַיָּב לִשְׁכֹּר מְלַמֵּד לִבְנוֹ לְלַמְּדוֹ. וְאֵינוֹ חַיָּב לְלַמֵּד בֶּן חֲבֵרוֹ אֶלָּא בְּחִנָּם. מִי שֶׁלֹּא לִמְּדוֹ אָבִיו חַיָּב לְלַמֵּד אֶת עַצְמוֹ כְּשֶׁיַּכִּיר שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ה א) "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם". וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא בְּכָל מָקוֹם שֶׁהַתַּלְמוּד קוֹדֵם לַמַּעֲשֶׂה מִפְּנֵי שֶׁהַתַּלְמוּד מֵבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה וְאֵין הַמַּעֲשֶׂה מֵבִיא לִידֵי תַּלְמוּד:

ד הָיָה הוּא רוֹצֶה לִלְמֹד תּוֹרָה וְיֵשׁ לוֹ בֵּן לִלְמֹד תּוֹרָה הוּא קוֹדֵם לִבְנוֹ. וְאִם הָיָה בְּנוֹ נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל לְהָבִין מַה שֶּׁיִּלְמֹד יוֹתֵר מִמֶּנּוּ בְּנוֹ קוֹדֵם. וְאַף עַל פִּי שֶׁבְּנוֹ קוֹדֵם לֹא יִבָּטֵל הוּא. שֶׁכְּשֵׁם שֶׁמִּצְוָה עָלָיו לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ כָּךְ הוּא מְצֻוֶּה לְלַמֵּד עַצְמוֹ:

ה לְעוֹלָם יִלְמֹד אָדָם תּוֹרָה וְאַחַר כָּךְ יִשָּׂא אִשָּׁה שֶׁאִם נָשָׂא אִשָּׁה תְּחִלָּה אֵין דַּעְתּוֹ פְּנוּיָה לִלְמֹד. וְאִם הָיָה יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו עַד שֶׁנִּמְצָא שֶׁאֵין לִבּוֹ פָּנוּי יִשָּׂא וְאַחַר כָּךְ יִלְמֹד תּוֹרָה:

ו מֵאֵימָתַי אָבִיו חַיָּב לְלַמְּדוֹ תּוֹרָה. מִשֶּׁיַּתְחִיל לְדַבֵּר מְלַמְּדוֹ (דברים לג ד) "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ משֶׁה" ו(דברים ו ד) "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל", וְאַחַר כָּךְ מְלַמְּדוֹ מְעַט מְעַט פְּסוּקִים פְּסוּקִים עַד שֶׁיִּהְיֶה בֶּן שֵׁשׁ אוֹ בֶּן שֶׁבַע הַכֹּל לְפִי בֵּרְיוֹ. וּמוֹלִיכוֹ אֵצֶל מְלַמֵּד הַתִּינוֹקוֹת:

ז הָיָה מְנַהֵג הַמְּדִינָה לִקַּח מְלַמֵּד הַתִּינוֹקוֹת שָׂכָר נוֹתֵן לוֹ שְׂכָרוֹ. וְחַיָּב לְלַמְּדוֹ בְּשָׂכָר עַד שֶׁיִּקְרָא תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב כֻּלָּהּ. מָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ לְלַמֵּד תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב בְּשָׂכָר מֻתָּר לְלַמֵּד בְּשָׂכָר. אֲבָל תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה אָסוּר לְלַמְּדָהּ בְּשָׂכָר שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ה) "רְאֵה לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה'" וְגוֹ' מָה אֲנִי בְּחִנָּם לִמַּדְתִּי אַף אַתֶּם לִמַּדְתֶּם בְּחִנָּם מִמֶּנִּי וְכֵן כְּשֶׁתְּלַמְּדוּ לְדוֹרוֹת לַמְּדוּ בְּחִנָּם כְּמוֹ שֶׁלִּמַּדְתֶּם מִמֶּנִּי. לֹא מָצָא מִי שֶׁיִּלְמְדוֹ בְּחִנָּם יִלְמְדוֹ בְּשָׂכָר שֶׁנֶּאֱמַר אֱמֶת קְנֵה. יָכוֹל יִלְמֹד לָאֲחֵרִים בְּשָׂכָר. תַּלְמוּד לוֹמַר (משלי כג כג) "וְאַל תִּמְכֹּר". הָא לִמַּדְתָּ שֶׁאָסוּר לוֹ לְלַמֵּד בְּשָׂכָר אַף עַל פִּי שֶׁלִּמְּדוֹ רַבּוֹ בְּשָׂכָר:

ח כָּל אִישׁ מִיִּשְׂרָאֵל חַיָּב בְּתַלְמוּד תּוֹרָה בֵּין עָנִי בֵּין עָשִׁיר בֵּין שָׁלֵם בְּגוּפוֹ בֵּין בַּעַל יִסּוּרִין בֵּין בָּחוּר בֵּין שֶׁהָיָה זָקֵן גָּדוֹל שֶׁתָּשַׁשׁ כֹּחוֹ אֲפִלּוּ הָיָה עָנִי הַמִּתְפַּרְנֵס מִן הַצְּדָקָה וּמְחַזֵּר עַל הַפְּתָחִים וַאֲפִלּוּ בַּעַל אִשָּׁה וּבָנִים חַיָּב לִקְבֹּעַ לוֹ זְמַן לְתַלְמוּד תּוֹרָה בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע א ח) "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה":

ט גְּדוֹלֵי חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ מֵהֶן חוֹטְבֵי עֵצִים וּמֵהֶן שׁוֹאֲבֵי מַיִם וּמֵהֶן סוּמִים וְאַף עַל פִּי כֵן הָיוּ עוֹסְקִין בְּתַלְמוּד תּוֹרָה בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְהֵם מִכְּלַל מַעְתִּיקֵי הַשְּׁמוּעָה אִישׁ מִפִּי אִישׁ מִפִּי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ:

י עַד אֵימָתַי חַיָּב לִלְמֹד תּוֹרָה עַד יוֹם מוֹתוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד ט) "וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ". וְכָל זְמַן שֶׁלֹּא יַעֲסֹק בִּלְמוּד הוּא שׁוֹכֵחַ:

יא וְחַיָּב לְשַׁלֵּשׁ אֶת זְמַן לְמִידָתוֹ. שְׁלִישׁ בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב. וּשְׁלִישׁ בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. וּשְׁלִישׁ יָבִין וְיַשְׂכִּיל אַחֲרִית דָּבָר מֵרֹאשִׁיתוֹ וְיוֹצִיא דָּבָר מִדָּבָר וִידַמֶּה דָּבָר לְדָבָר וְיָבִין בַּמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן עַד שֶׁיֵּדַע הֵיאַךְ הוּא עִקַּר הַמִּדּוֹת וְהֵיאַךְ יוֹצִיא הָאָסוּר וְהַמֻּתָּר וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן מִדְּבָרִים שֶׁלָּמַד מִפִּי הַשְּׁמוּעָה. וְעִנְיָן זֶה הוּא הַנִּקְרָא גְּמָרָא:

יב כֵּיצַד. הָיָה בַּעַל אֻמָּנוּת וְהָיָה עוֹסֵק בְּמַלַאכְתּוֹ שָׁלֹשׁ שָׁעוֹת בַּיּוֹם וּבַתּוֹרָה תֵּשַׁע. אוֹתָן הַתֵּשַׁע קוֹרֵא בְּשָׁלֹשׁ מֵהֶן בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וּבְשָׁלֹשׁ בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה וּבְשָׁלֹשׁ אֲחֵרוֹת מִתְבּוֹנֵן בְּדַעְתּוֹ לְהָבִין דָּבָר מִדָּבָר. וְדִבְרֵי קַבָּלָה בִּכְלַל תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב הֵן וּפֵרוּשָׁן בִּכְלַל תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. וְהָעִנְיָנִים הַנִּקְרָאִים פַּרְדֵּס בִּכְלַל הַגְּמָרָא הֵן. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּתִחִלַּת תַּלְמוּדוֹ שֶׁל אָדָם אֲבָל כְּשֶׁיְּגִדִּיל בְּחָכְמָה וְלֹא יְהֵא צָרִיךְ לֹא לִלְמֹד תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְלֹא לַעֲסֹק תָּמִיד בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה יִקְרָא בְּעִתִּים מְזֻמָּנִים תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְדִבְרֵי הַשְּׁמוּעָה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח דָּבָר מִדִּבְרֵי דִינֵי תּוֹרָה וְיִפְנֶה כָּל יָמָיו לַגְּמָרָא בִּלְבַד לְפִי רֹחַב שֶׂיֵּשׁ בְּלִבּוֹ וְיִשּׁוּב דַּעְתּוֹ:

יג אִשָּׁה שֶׁלָּמְדָה תּוֹרָה יֵשׁ לָהּ שָׂכָר אֲבָל אֵינוֹ כְּשָׂכָר הָאִישׁ. מִפְּנֵי שֶׁלֹּא נִצְטַוּוּת. וְכָל הָעוֹשֶׂה דָּבָר שֶׁאֵינוֹ מְצֻוֶּה עָלָיו לַעֲשׂוֹתוֹ אֵין שְׂכָרוֹ כִּשְׂכַר הַמְצֻוֶּה שֶׁעָשָׂה אֶלָּא פָּחוֹת מִמֶּנּוּ. וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהּ שָׂכָר צִוּוּ חֲכָמִים שֶׁלֹּא יְלַמֵּד אָדָם אֶת בִּתּוֹ תּוֹרָה. מִפְּנֵי שֶׁרֹב הַנָּשִׁים אֵין דַּעְתָּם מְכֻוֶּנֶת לְהִתְלַמֵּד אֶלָּא הֵן מוֹצִיאוֹת דִּבְרֵי תּוֹרָה לְדִבְרֵי הֲבַאי לְפִי עֲנִיּוּת דַּעְתָּן. אָמְרוּ חֲכָמִים כָּל הַמְלַמֵּד אֶת בִּתּוֹ תּוֹרָה כְּאִלּוּ לִמְּדָהּ תִּפְלוּת. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּתוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה אֲבָל תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב לֹא יְלַמֵּד אוֹתָהּ לְכַתְּחִלָּה וְאִם לִמְּדָהּ אֵינוֹ כְּמַלְמְּדָהּ תִּפְלוּת:

פרק ב

א מוֹשִׁיבִין מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת בְּכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל פֶּלֶךְ וּפֶלֶךְ וּבְכָל עִיר וָעִיר. וְכָל עִיר שֶׁאֵין בָּהּ תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן מַחְרִימִין אֶת אַנְשֵׁי הָעִיר עַד שֶׁמּוֹשִׁיבִין מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת. וְאִם לֹא הוֹשִׁיבוּ מַחְרִימִין אֶת הָעִיר. שֶׁאֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם אֶלָּא בְּהֶבֶל פִּיהֶם שֶׁל תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן:

ב מַכְנִיסִין אֶת הַתִּינוֹקוֹת לְהִתְלַמֵּד כְּבָן שֵׁשׁ כְּבֶן שֵׁשׁ לְפִי כֹּחַ הַבֵּן וּבִנְיַן גּוּפוֹ. וּפָחוֹת מִבֶּן שֵׁשׁ אֵין מַכְנִיסִים אוֹתוֹ. וּמַכֶּה אוֹתָן הַמְלַמֵּד לְהַטִּיל עֲלֵיהֶם אֵימָה. וְאֵינוֹ מַכֶּה אוֹתָם מַכַּת אוֹיֵב מַכַּת אַכְזָרִי. לְפִיכָךְ לֹא יַכֶּה אוֹתָם בְּשׁוֹטִים וְלֹא בְּמַקְלוֹת אֶלָּא בִּרְצוּעָה קְטַנָּה. וְיוֹשֵׁב וּמְלַמְּדָן כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ וּמִקְצָת מִן הַלַּיְלָה כְּדֵי לְחַנְּכָן לִלְמֹד בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה. וְלֹא יְבַטְּלוּ הַתִּינוֹקוֹת כְּלָל חוּץ מֵעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים בְּסוֹף הַיָּמִים וּבְיָמִים טוֹבִים. אֲבָל בְּשַׁבָּת אֵין קוֹרִין בַּתְּחִלָּה אֲבָל שׁוֹנִין בָּרִאשׁוֹן. וְאֵין מְבַטְּלִין הַתִּינוֹקוֹת וַאֲפִלּוּ לְבִנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

ג מְלַמֵּד הַתִּינוֹקוֹת שֶׁהוּא מֵנִיחַ הַתִּינוֹקוֹת וְיוֹצֵא אוֹ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה מְלָאכָה אַחֶרֶת עִמָּהֶן אוֹ שֶׁהוּא מִתְרַשֵּׁל בְּלִמּוּדָן הֲרֵי זֶה בִּכְלַל (ירמיה מח י) "אָרוּר עוֹשֵׂה מְלֶאכֶת ה' רְמִיָּה". לְפִיכָךְ אֵין רָאוּי לְהוֹשִׁיב מְלַמֵּד אֶלָּא בַּעַל יִרְאָה מָהִיר לִקְרוֹת וּלְדַקְדֵּק:

ד וּמִי שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה לֹא יְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת מִפְּנֵי אִמּוֹתֵיהֶם הַבָּאוֹת אֵצֶל בְּנֵיהֶם. וְכָל אִשָּׁה לֹא תְּלַמֵּד תִּינוֹקוֹת מִפְּנֵי אֲבוֹתֵיהֶם שֶׁהֵם בָּאִים אֵצֶל הַבָּנִים:

ה עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה תִּינוֹקוֹת לְמֵדִים אֵצֶל מְלַמֵּד אֶחָד. הָיוּ יוֹתֵר עַל עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה עַד אַרְבָּעִים מוֹשִׁיבִין עִמּוֹ אַחֵר לְסַיְּעוֹ בְּלִמּוּדָם. הָיוּ יוֹתֵר עַל אַרְבָּעִים מַעֲמִידִין לָהֶם שְׁנֵי מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת:

ו מוֹלִיכִין אֶת הַקָּטָן מִמְּלַמֵּד לְמְלַמֵּד אַחֵר שֶׁהוּא מָהִיר מִמֶּנּוּ בֵּין בְּמִקְרָא בֵּין בְּדִקְדּוּק. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים כְּשֶׁהָיוּ שְׁנֵיהֶם בְּעִיר אַחַת וְלֹא הָיָה הַנָּהָר מַפְסִיק בֵּינֵיהֶם. אֲבָל מֵעִיר לְעִיר אוֹ מִצַּד הַנָּהָר לְצִדּוֹ אֲפִלּוּ בְּאוֹתָהּ הָעִיר אֵין מוֹלִיכִין אֶת הַקָּטָן אֶלָּא אִם כֵּן הָיָה בְּנְיָן בָּרִיא עַל גַּבֵּי הַנָּהָר בִּנְיָן שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לִפֹּל בְּמְהֵרָה:

ז אֶחָד מִבְּנֵי מָבוֹי שֶׁבִּקֵּשׁ לְהֵעָשׂוֹת מְלַמֵּד, אֲפִלּוּ אֶחָד מִבְּנֵי הֶחָצֵר, אֵין יְכוֹלִין שְׁכֶנָיו לִמְחוֹת בְּיָדוֹ. וְכֵן מְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת שֶׁבָּא חֲבֵרוֹ וּפָתַח בַּיִת לְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת בְּצִדּוֹ כְּדֵי שֶׁיָּבוֹאוּ תִּינוֹקוֹת אֲחֵרִים לוֹ אוֹ כְּדֵי שֶׁיָּבוֹאוּ מִתִּינוֹקוֹת שֶׁל זֶה אֵצֶל זֶה, אֵינוֹ יָכוֹל לִמְחוֹת בְּיָדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מב כא) "ה' חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וְיַאְדִּיר":

פרק ג

א בִּשְׁלֹשָׁה כְּתָרִים נִכְתְּרוּ יִשְׂרָאֵל. כֶּתֶר תּוֹרָה וְכֶתֶר כְּהֻנָּה וְכֶתֶר מַלְכוּת. כֶּתֶר כְּהֻנָּה זָכָה בּוֹ אַהֲרֹן שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כה יג) "וְהָיְתָה לוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם". כֶּתֶר מַלְכוּת זָכָה בּוֹ דָּוִד שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים פט לז) "זַרְעוֹ לְעוֹלָם יִהְיֶה וְכִסְאוֹ כַשֶּׁמֶשׁ נֶגְדִּי". כֶּתֶר תּוֹרָה הֲרֵי מֻנָּח וְעוֹמֵד וּמוּכָן לְכָל יִשְׂרָאֵל. שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג ד) "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב". כָּל מִי שֶׁיִּרְצֶה יָבוֹא וְיִטֹּל. שֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁאוֹתָם הַכְּתָרִים גְּדוֹלִים מִכֶּתֶר תּוֹרָה. הֲרֵי הוּא אוֹמֵר (משלי ח טו) "בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ וְרוֹזְנִים יְחֹקְקוּ צֶדֶק" (משלי ח טז) "בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ". הָא לָמַדְתָּ שֶׁכֶּתֶר תּוֹרָה גָּדוֹל מִשְּׁנֵיהֶם:

ב אָמְרוּ חֲכָמִים מַמְזֵר תַּלְמִיד חָכָם קוֹדֵם לְכֹהֵן גָּדוֹל עַם הָאָרֶץ שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג טו) "יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים". מִכֹּהֵן גָּדוֹל שֶׁנִּכְנָס לִפְנֵי וְלִפְנִים:

ג אֵין לְךָ מִצְוָה בְּכָל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד תַּלְמוּד תּוֹרָה אֶלָּא תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן שֶׁהַתַּלְמוּד מֵבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה. לְפִיכָךְ הַתַּלְמוּד קוֹדֵם לְמַעֲשֶׂה בְּכָל מָקוֹם:

ד הָיָה לְפָנָיו עֲשִׂיַּת מִצְוָה וְתַלְמוּד תּוֹרָה. אִם אֶפְשָׁר לַמִּצְוָה לְהֵעָשׂוֹת עַל יְדֵי אֲחֵרִים לֹא יַפְסִיק תַּלְמוּדוֹ. וְאִם לָאו יַעֲשֶׂה הַמִּצְוָה וְיַחֲזֹר לְתַלְמוּדוֹ:

ה תְּחִלַּת דִּינוֹ שֶׁל אָדָם אֵינוֹ נִדּוֹן אֶלָּא עַל הַתַּלְמוּד וְאַחַר כָּךְ עַל שְׁאָר מַעֲשָׂיו. לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמִים לְעוֹלָם יַעֲסֹק אָדָם בַּתּוֹרָה בֵּין לִשְׁמָהּ בֵּין שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ בָּא לִשְׁמָהּ:

ו מִי שֶׁנִּשְׁאוֹ לִבּוֹ לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ כָּרְאוּי וְלִהְיוֹת מֻכְתָּר בְּכֶתֶר תּוֹרָה. לֹא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ לְדִבְרִים אֲחֵרִים. וְלֹא יָשִׂים עַל לִבּוֹ שֶׁיִּקְנֶה תּוֹרָה עִם הָעשֶׁר וְהַכָּבוֹד כְּאַחַת. (משנה אבות ו ד) "כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה. פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל וּמַיִם בַּמְּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה וְעַל הָאָרֶץ תִּישַׁן וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל". וְלֹא עָלֶיךָ הַדָּבָר לִגְמֹר וְלֹא אַתָּה בֶּן חוֹרִין לִבָּטֵל מִמֶּנָּה. וְאִם הִרְבֵּיתָ תּוֹרָה הַרְבֵּית שָׂכָר. וְהַשָּׂכָר לְפִי הַצַּעַר:

ז שֶׁמָּא תֹּאמַר עַד שֶׁאֶקְבֵּץ מָמוֹן אֶחָזֹר וְאֶקְרָא. עַד שֶׁאֶקְנֶה מַה שֶּׁאֲנִי צָרִיךְ וְאֶפָּנֶה מֵעֲסָקַי וְאֶחָזֹר וְאֶקְרָא. אִם תַּעֲלֶה מַחֲשָׁבָה זוֹ עַל לִבְּךָ אֵין אַתָּה זוֹכֶה לִכְתָרָהּ שֶׁל תּוֹרָה לְעוֹלָם. אֶלָּא עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קֶבַע וּמְלַאכְתְּךָ עֲרַאי (משנה אבות ב ד) וְלֹא תֹּאמַר "לְכְשֶׁאֶפָּנֶה אֶשְׁנֶה שֶׁמָּא לֹא תִּפָּנֶה":

ח כָּתוּב בַּתּוֹרָה (גמרא עירובין נה א) "לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם הִיא". לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא לֹא בְּגַסֵּי הָרוּחַ הִיא מְצוּיָה וְלֹא בִּמְהַלְכֵי מֵעֵבֶר לַיָּם הִיא. לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ב ה) "לֹא כָל הַמַּרְבֶּה בִּסְחוֹרָה מַחְכִּים". וְצִוּוּי חֲכָמִים הֱוֵי מְמַעֵט בְּעֵסֶק וְעָסֹק בַּתּוֹרָה:

ט דִּבְרֵי תוֹרָה נִמְשָׁלוּ כַּמַּיִם שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה נה א) "הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם". לוֹמַר לְךָ מַה מַּיִם אֵינָם מִתְכַּנְּסִין בְּמָקוֹם מִדְרוֹן אֶלָּא נִזְחָלִין מֵעָלָיו וּמִתְקַבְּצִים בְּמָקוֹם אַשְׁבּוֹרֶן כָּךְ דִּבְרֵי תוֹרָה אֵינָם נִמְצָאִים בְּגַסֵּי הָרוּחַ וְלֹא בְּלֵב כָּל גִּבֹּהַּ לֵב אֶלָּא בְּדַכָּא וּשְׁפַל רוּחַ שֶׁמִּתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵי הַחֲכָמִים וּמֵסִיר הַתַּאֲווֹת וְתַעֲנוּגֵי הַזְּמַן מִלִּבּוֹ וְעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּכָל יוֹם מְעַט כְּדֵי חַיָּיו אִם לֹא הָיָה לוֹ מַה יֹּאכַל וּשְׁאָר יוֹמוֹ וְלֵילוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה:

י כָּל הַמֵּשִׂים עַל לִבּוֹ שֶׁיֶּעֱסֹק בַּתּוֹרָה וְלֹא יַעֲשֶׂה מְלָאכָה וְיִתְפַּרְנֵס מִן הַצְּדָקָה הֲרֵי זֶה חִלֵּל אֶת הַשֵּׁם וּבָזָה אֶת הַתּוֹרָה וְכִבָּה מֵאוֹר הַדָּת וְגָרַם רָעָה לְעַצְמוֹ וְנָטַל חַיָּיו מִן הָעוֹלָם הַבָּא. לְפִי שֶׁאָסוּר לֵהָנוֹת מִדִּבְרֵי תוֹרָה בָּעוֹלָם הַזֶּה. אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ד ה) "כָּל הַנֶּהֱנֶה מִדִּבְרֵי תוֹרָה נוֹטֵל חַיָּיו מִן הָעוֹלָם". וְעוֹד צִוּוּ וְאָמְרוּ (משנה אבות ד ה) "אַל תַּעֲשֵׂם עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶן וְלֹא קַרְדֹּם לַחְפֹּר בָּהֶן". וְעוֹד צִוּוּ וְאָמְרוּ (משנה אבות א י) "אֱהֹב אֶת הַמְּלָאכָה וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת", (משנה אבות ב ב) "וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה סוֹפָהּ בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן". וְסוֹף אָדָם זֶה שֶׁיִּהֵא מְלַסְטֵם אֶת הַבְּרִיּוֹת:

יא מַעֲלָה גְּדוֹלָה הִיא לְמִי שֶׁהוּא מִתְפַּרְנֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו. וּמִדַּת חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים הִיא. וּבָזֶה זוֹכֶה לְכָל כָּבוֹד וְטוֹבָה שֶׁבָּעוֹלָם הַזֶּה וְלָעוֹלָם הַבָּא שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים קכח ב) "יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ" (משנה אבות ו ד) "אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְטוֹב לְךָ לָעוֹלָם הַבָּא" שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב:

יב אֵין דִּבְרֵי תוֹרָה מִתְקַיְּמִין בְּמִי שֶׁמַּרְפֶּה עַצְמוֹ עֲלֵיהֶן. וְלֹא בְּאֵלּוּ שֶׁלּוֹמְדִין מִתּוֹךְ עִדּוּן וּמִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה. אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ עֲלֵיהֶן וּמְצַעֵר גּוּפּוֹ תָּמִיד וְלֹא יִתֵּן שֵׁנָה לְעֵינָיו וּלְעַפְעַפָּיו תְּנוּמָה. אָמְרוּ חֲכָמִים דֶּרֶךְ רֶמֶז (במדבר יט יד) "זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֹהֶל" אֵין הַתּוֹרָה מִתְקַיֶּמֶת אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ בְּאָהֳלֵי הַחֲכָמִים. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (משלי כד י) "הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה". וְעוֹד אָמַר (קהלת ב ט) "אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי" חָכְמָה שֶׁלָּמַדְתִּי בְּאַף הִיא עָמְדָה לִי. אָמְרוּ חֲכָמִים בְּרִית כְּרוּתָה שֶׁכָּל הַיָּגֵעַ בְּתוֹרָתוֹ בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ לֹא בְּמְהֵרָה הוּא מְשַׁכֵּחַ. וְכָל הַיָּגֵעַ בְּתַלְמוּדוֹ בְּצִנְעָה מַחְכִּים שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא ב) "וְאֶת צְנוּעִים חָכְמָה". וְכָל הַמַּשְׁמִיעַ קוֹלוֹ בְּשָׁעַת תַּלְמוּדוֹ תַּלְמוּדוֹ מִתְקַיֵּם בְּיָדוֹ. אֲבָל הַקּוֹרֵא בְּלַחַשׁ בְּמְהֵרָה הוּא שׁוֹכֵחַ:

יג אַף עַל פִּי שֶׁמִּצְוָה לִלְמֹד בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה אֵין אָדָם לָמֵד רֹב חָכְמָתוֹ אֶלָּא בַּלַּיְלָה. לְפִיכָךְ מִי שֶׁרָצָה לִזְכּוֹת בְּכֶתֶר הַתּוֹרָה יִזָּהֵר בְּכָל לֵילוֹתָיו וְלֹא יְאַבֵּד אֲפִלּוּ אֶחָד מֵהֶן בְּשֵׁנָה וַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְשִׂיחָה וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן אֶלָּא בְּתַלְמוּד תּוֹרָה וְדִבְרֵי חָכְמָה. אָמְרוּ חֲכָמִים אֵין רִנָּה שֶׁל תּוֹרָה אֶלָּא בַּלַּיְלָה שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ב יט) "קוּמִי רֹנִּי בַלָּיְלָה". וְכָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בַּלַּיְלָה חוּט שֶׁל חֶסֶד נִמְשָׁךְ עָלָיו בַּיּוֹם שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים מב ט) "יוֹמָם יְצַוֶּה ה' חַסְדּוֹ וּבַלַּיְלָה שִׁירָה עִמִּי

תְּפִלָּה לְאֵל חַיָּי". וְכָל בַּיִת שֶׁאֵין נִשְׁמָעִים בּוֹ דִּבְרֵי תּוֹרָה בַּלַּיְלָה אֵשׁ אוֹכַלְתּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (איוב כ כו) "כָּל חֹשֶׁךְ טָמוּן לִצְפוּנָיו תְּאָכְלֵהוּ אֵשׁ לֹא נֻפָּח". (במדבר טו לא) "כִּי דְבַר ה' בָּזָה" זֶה שֶׁלֹּא הִשְׁגִּיחַ עַל דִּבְרֵי תּוֹרָה כָּל עִקָּר. וְכֵן כָּל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק אוֹ שֶׁקָּרָא וְשָׁנָה וּפֵרַשׁ לְהַבְלֵי עוֹלָם וְהֵנִיחַ תַּלְמוּדוֹ וּזְנָחוֹ הֲרֵי זֶה בְּכָלַל בּוֹזֶה דְּבַר ה'. אָמְרוּ חֲכָמִים כָּל הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹשֶׁר סוֹפוֹ לְבַטָּלָהּ מֵעֳנִי וְכָל הַמְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹנִי סוֹפוֹ לְקַיְּמָהּ מֵעֹשֶׁר. וְעִנְיָן זֶה מְפֹרָשׁ הוּא בַּתּוֹרָה, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר (דברים כח מז) "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עָבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל" (דברים כח מח) "וְעָבַדְתָּ אֶת אֹיְבֶיךָ". וְאוֹמֵר (דברים ח ב) "לְמַעַן עַנֹּתְךָ" (דברים ח טז) "לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ":

פרק ד

א אֵין מְלַמְּדִין תּוֹרָה אֶלָּא לְתַלְמִיד הָגוּן נָאֶה בְּמַעֲשָׂיו. אוֹ לְתָם. אֲבָל אִם הָיָה הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה מַחְזִירִין אוֹתוֹ לַמּוּטָב וּמַנְהִיגִין אוֹתוֹ בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה וּבוֹדְקִין אוֹתוֹ וְאַחַר כָּךְ מַכְנִיסִין אוֹתוֹ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וּמְלַמְּדִין אוֹתוֹ. אָמְרוּ חֲכָמִים כָּל הַשּׁוֹנֶה לְתַלְמִיד שֶׁאֵינוֹ הָגוּן כְּאִלּוּ זָרַק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כו ח) "כִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה כֵּן נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד". וְאֵין כָּבוֹד אֶלָּא תּוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג לה) "כָּבוֹד חֲכָמִים יְנְחָלוּ". וְכֵן הָרַב שֶׁאֵינוֹ הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבָה אַף עַל פִּי שֶׁחָכָם גָּדוֹל הוּא וְכָל הָעָם צְרִיכִין לוֹ אֵין מִתְלַמְּדִין מִמֶּנּוּ עַד שׁוּבוֹ לַמּוּטָב. שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ב ז) "כִּי שִׂפְתֵי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יְבַקְשׁוּ מִפִּיהוּ כִּי מַלְאַךְ ה' צְבָאוֹת הוּא". אָמְרוּ חֲכָמִים אִם הָרַב דּוֹמֶה לְמַלְאַךְ ה' צְבָאוֹת תּוֹרָה יְבַקְּשׁוּ מִפִּיהוּ אִם לָאו אַל יְבַקְּשׁוּ תּוֹרָה מִפִּיהוּ:

ב כֵּיצַד מְלַמְּדִים. הָרַב יוֹשֵׁב בְּרֹאשׁ וְהַתַּלְמִידִים מַקִּפִים לְפָנָיו כַּעֲטָרָה כְּדֵי שֶׁיִּהוּ כֻּלָּם רוֹאִים הָרַב וְשׁוֹמְעִים דְּבָרָיו. וְלֹא יֵשֵׁב הָרַב עַל הַכִּסֵּא וְתַלְמִידָיו עַל הַקַּרְקַע אֶלָּא אוֹ הַכֹּל עַל הָאָרֶץ אוֹ הַכֹּל עַל הַכְּסָאוֹת. וּבָרִאשׁוֹנָה הָיָה הָרַב יוֹשֵׁב וְהַתַּלְמִידִים עוֹמְדִים וּמִקֶּדֶם חָרְבַן בַּיִת שֵׁנִי נָהֲגוּ הַכֹּל לְלַמֵּד לַתַּלְמִידִים וְהֵם יוֹשְׁבִים:

ג אִם הָיָה מְלַמֵּד מִפִּיו לַתַּלְמִידִים מְלַמֵּד. וְאִם הָיָה מְלַמֵּד עַל פִּי מְתַרְגֵּם [הַמְתַרְגֵּם] עוֹמֵד בֵּינוֹ וּבֵין הַתַּלְמִידִים וְהָרַב אוֹמֵר לַמְתַרְגֵּם וְהַמְתַרְגֵּם מַשְׁמִיעַ לְכָל הַתַּלְמִידִים. וּכְשֶׁהֵם שׁוֹאֲלִין לַמְתַרְגֵּם הוּא שׁוֹאֵל לָרַב וְהָרַב מֵשִׁיב לַמְתַרְגֵּם וְהַמְתַרְגֵּם מֵשִׁיב לַשּׁוֹאֵל. וְלֹא יַגְבִּיהַּ הָרַב קוֹלוֹ יוֹתֵר מִקּוֹל הַמְתַרְגֵּם. וְלֹא יַגְבִּיהַּ הַמְתַרְגֵּם קוֹלוֹ בְּעֵת שֶׁשּׁוֹאֵל אֶת הָרַב יוֹתֵר מִקּוֹל הָרַב. אֵין הַמְתַרְגֵּם רַשַּׁאי לֹא לִפְחֹת וְלֹא לְהוֹסִיף וְלֹא לְשַׁנּוֹת אֶלָּא אִם כֵּן הָיָה הַמְתַרְגְּמָן אָבִיו שֶׁל חָכָם אוֹ רַבּוֹ. אוֹמֵר הָרַב לַמְתַרְגְּמָן כְּךָ אָמַר לִי רַבִּי אוֹ כְּךָ אָמַר לִי אַבָּא מָרִי. וּכְשֶׁאוֹמֵר הַמְתַרְגְּמָן הַדְּבָרִים לָעָם אוֹמֵר בְּשֵׁם הֶחָכָם וּמַזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל אֲבִי הָרַב אוֹ

שֶׁל רַבּוֹ וְאוֹמֵר כָּךְ אָמַר רַבֵּנָא פְּלוֹנִי אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא הִזְכִּיר הָרַב שְׁמוֹ שֶׁל חָכָם. שֶׁאָסוּר לִקְרוֹת לְרַבּוֹ אוֹ לְאָבִיו בִּשְׁמוֹ:

ד הָרַב שֶׁלִּמֵּד וְלֹא הֵבִינוּ הַתַּלְמִידִים לֹא יִכְעֹס עֲלֵיהֶם וְיִרְגַּז אֶלָּא חוֹזֵר וְשׁוֹנֶה הַדָּבָר אֲפִלּוּ כַּמָּה פְּעָמִים עַד שֶׁיָּבִינוּ עֹמֶק הַהֲלָכָה. וְכֵן לֹא יֹאמַר הַתַּלְמִיד הֵבַנְתִּי וְהוּא לֹא הֵבִין אֶלָּא חוֹזֵר וְשׁוֹאֵל אֲפִלּוּ כַּמָּה פְּעָמִים. וְאִם כָּעַס עָלָיו רַבּוֹ וְרָגַז יֹאמַר לוֹ רַבִּי תּוֹרָה הִיא וְלִלְמֹד אֲנִי צָרִיךְ וְדַעְתִּי קְצָרָה:

ה לֹא יִהְיֶה הַתַּלְמִיד בּוֹשׁ מֵחֲבֵרָיו שֶׁלִּמְּדוּ מִפַּעַם רִאשׁוֹנָה אוֹ שְׁנִיָּה וְהוּא לֹא לָמַד אֶלָּא אַחַר כַּמָּה פְּעָמִים. שֶׁאִם נִתְבַּיֵּשׁ מִדָּבָר זֶה נִמְצָא נִכְנָס וְיוֹצֵא לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְהוּא אֵינוֹ לָמֵד כְּלוּם. לְפִיכָךְ אָמְרוּ חֲכָמִים הָרִאשׁוֹנִים אֵין הַבַּיְשָׁן לָמֵד וְלֹא הַקַּפְדָּן מְלַמֵּד. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּזִמַּן שֶׁלֹּא הֵבִינוּ הַתַּלְמִידִים הַדָּבָר מִפְּנֵי עָמְקוֹ אוֹ מִפְּנֵי דַּעְתָּן שֶׁהִיא קְצָרָה. אֲבָל אִם נִכָּר לָרַב שֶׁהֵם מִתְרַשְּׁלִין בְּדִבְרֵי תּוֹרָה וּמִתְרַפִּין עֲלֵיהֶן וּלְפִיכָךְ לֹא הֵבִינוּ חַיָּב לְרָגֵז עֲלֵיהֶן וּלְהַכְלִימָן בִּדְבָרִים כְּדֵי לְחַדְּדָם. וּכְעִנְיָן זֶה אָמְרוּ חֲכָמִים זְרֹק מָרָה בַּתַּלְמִידִים. לְפִיכָךְ אֵין רָאוּי לָרַב לִנְהֹג קַלּוּת רֹאשׁ לִפְנֵי הַתַּלְמִידִים וְלֹא לִשְׂחֹק בִּפְנֵיהֶם וְלֹא לֶאֱכל וְלִשְׁתּוֹת עִמָּהֶם כְּדֵי שֶׁתְּהֵא אֵימָתוֹ עֲלֵיהֶן וְיִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ בְּמָהֳרָה:

ו אֵין שׁוֹאֲלִין אֶת הָרַב כְּשֶׁיְּכֻנַּס לַמִּדְרָשׁ עַד שֶׁתִּתְיַשֵּׁב דַּעְתּוֹ עָלָיו. וְאֵין הַתַּלְמִיד שׁוֹאֵל כְּשֶׁיְּכֻנַּס עַד שֶׁיִּתְיַשֵּׁב וְיָנוּחַ. וְאֵין שׁוֹאֲלִין שְׁנַיִם כְּאֶחָד. וְאֵין שׁוֹאֲלִין אֶת הָרַב מֵעִנְיָן אַחֵר אֶלָּא מֵאוֹתוֹ הָעִנְיָן שֶׁהֵן עֲסוּקִין בּוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּיֵּשׁ. וְיֵשׁ לָרַב לְהַטְעוֹת אֶת הַתַּלְמִידִים בְּשִׁאֲלוֹתָיו וּבְמַעֲשִׂים שֶׁעוֹשֶׂה בִּפְנֵיהֶם כְּדֵי לְחַדְּדָן. וּכְדֵי שֶׁיֵּדַע אִם זוֹכְרִים הֵם מַה שֶּׁלִּמְּדָם אוֹ אֵינָם זוֹכְרִים. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁיֵּשׁ לוֹ רְשׁוּת לִשְׁאל אוֹתָם בְּעִנְיָן אַחֵר שֶׁאֵין עוֹסְקִין בּוֹ כְּדֵי לְזָרְזָם:

ז אֵין שׁוֹאֲלִין מְעֻמָּד וְאֵין מְשִׁיבִין מְעֻמָּד וְלֹא מִגְּבוֹהַּ וְלֹא מֵרָחוֹק וְלֹא מֵאֲחוֹרֵי הַזְּקֵנִים. וְאֵין שׁוֹאֲלִין הָרַב אֶלָּא בְּעִנְיָן שֶׁהֵן קוֹרִין בּוֹ. וְאֵין שׁוֹאֲלִין אֶלָּא מִירְאָה. וְלֹא יִשְׁאַל בָּעִנְיָן יוֹתֵר מִשָּׁלֹשׁ הֲלָכוֹת:

ח שְׁנַיִם שֶׁשָּׁאֲלוּ. שָׁאַל אֶחָד כָּעִנְיָן וְשָׁאַל אֶחָד שֶׁלֹּא כָּעִנְיָן נִזְקָקִין לָעִנְיָן. מַעֲשֶׂה וְשֶׁאֵינוֹ מַעֲשֶׂה נִזְקָקִין לַמַּעֲשֶׂה. הֲלָכָה וּמִדְרָשׁ נִזְקָקִין לַהֲלָכָה. מִדְרָשׁ וְאַגָּדָה נִזְקָקִין לַמִּדְרָשׁ. אַגָּדָה וְקַל וְחוֹמֶר נִזְקָקִין לַקַּל וְחוֹמֶר. קַל וְחוֹמֶר וּגְזֵרָה שָׁוָה נִזְקָקִין לַקַּל וְחוֹמֶר. הָיוּ הַשּׁוֹאֲלִין שְׁנַיִם אֶחָד חָכָם וְאֶחָד תַּלְמִיד נִזְקָקִין לֶחָכָם. תַּלְמִיד וְעַם הָאָרֶץ נִזְקָקִין לַתַּלְמִיד. שְׁנֵיהֶם חֲכָמִים שְׁנֵיהֶם תַּלְמִידִים שְׁנֵיהֶם עַמֵּי הָאָרֶץ שָׁאֲלוּ שְׁנֵיהֶם בִּשְׁתֵּי הֲלָכוֹת אוֹ בִּשְׁתֵּי תְּשׁוּבוֹת אוֹ בִּשְׁתֵּי שְׁאֵלוֹת שְׁנֵי מַעֲשִׂים. הָרִאשׁוּת בְּיַד הַמְתַרְגֵּם מַעֲתָּה:

ט אֵין יְשֵׁנִים בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ וְכָל הַמִּתְנַמְנֵם בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ חָכְמָתוֹ נַעֲשֵׂית קְרָעִים קְרָעִים. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (משלי כג כא) "וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה". וְאֵין מְשִׂיחִין בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ אֶלָּא בְּדִבְרֵי תוֹרָה בִּלְבַד. אֲפִלּוּ מִי שֶׁנִּתְעַטֵּשׁ אֵין אוֹמְרִים לוֹ רְפוּאָה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שְׁאָר הַדְּבָרִים. וּקְדֻשַּׁת בֵּית הַמִּדְרָשׁ חֲמוּרָה מִקְּדֻשַּׁת בָּתֵּי כְּנֵסִיּוֹת:

פרק ה

א כְּשֵׁם שֶׁאָדָם מְצֻוֶּה בִּכְבוֹד אָבִיו וְיִרְאָתוֹ כָּךְ הוּא חַיָּב בִּכְבוֹד רַבּוֹ וְיִרְאָתוֹ יֶתֶר מֵאָבִיו. שֶׁאָבִיו מְבִיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה וְרַבּוֹ שֶׁלִּמְּדוֹ חָכְמָה מְבִיאוֹ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. רָאָה אֲבֵדַת אָבִיו וַאֲבֵדַת רַבּוֹ שֶׁל רַבּוֹ קוֹדֶמֶת לְשֶׁל אָבִיו. אָבִיו וְרַבּוֹ נוֹשְׂאִים בְּמַשָּׂא מְנִיחַ אֶת שֶׁל רַבּוֹ וְאַחַר כָּךְ שֶׁל אָבִיו. אָבִיו וְרַבּוֹ שְׁבוּיִים בַּשְּׁבְיָה פּוֹדֶה אֶת רַבּוֹ וְאַחַר כָּךְ פּוֹדֶה אֶת אָבִיו. וְאִם הָיָה אָבִיו תַּלְמִיד חָכָם פּוֹדֶה אֶת אָבִיו תְּחִלָּה. וְכֵן אִם הָיָה אָבִיו תַּלְמִיד חָכָם אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ שָׁקוּל כְּנֶגֶד רַבּוֹ מֵשִׁיב אֲבֵדָתוֹ וְאַחַר כָּךְ מֵשִׁיב אֲבֵדַת רַבּוֹ. וְאֵין לְךָ כָּבוֹד גָּדוֹל מִכְּבוֹד הָרַב וְלֹא מוֹרָא מִמּוֹרָא הָרַב. אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ד יב) "מוֹרָא רַבְּךָ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם". לְפִיכָךְ אָמְרוּ כָּל הַחוֹלֵק עַל רַבּוֹ כְּחוֹלֵק עַל הַשְּׁכִינָה שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כו ט) "בְּהַצֹּתָם עַל ה'". וְכָל הָעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם רַבּוֹ כְּעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם הַשְּׁכִינָה שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ יג) "אֲשֶׁר רָבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת ה' וַיִּקָּדֵשׁ בָּם". וְכָל הַמִּתְרַעֵם עַל רַבּוֹ כְּמִתְרַעֵם עַל ה' שֶׁנֶּאֱמַר (שמות טז ח) "לֹא עָלֵינוּ תְלֻנֹּתֵיכֶם כִּי עַל ה'". וְכָל הַמְהַרְהֵר אַחַר רַבּוֹ כְּאִלּוּ מְהַרְהֵר אַחַר שְׁכִינָה שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כא ה) "וַיְדַבֵּר הָעָם בֵּאלֹהִים וּבְמֹשֶׁה":

ב אֵיזֶהוּ חוֹלֵק עַל רַבּוֹ. זֶה שֶׁקּוֹבֵעַ לוֹ מִדְרָשׁ וְיוֹשֵׁב וְדוֹרֵשׁ וּמְלַמֵּד שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת רַבּוֹ וְרַבּוֹ קַיָּם וְאַף עַל פִּי שֶׁרַבּוֹ בְּמְדִינָה אַחֶרֶת. וְאָסוּר לְאָדָם לְהוֹרוֹת בִּפְנֵי רַבּוֹ לְעוֹלָם. וְכָל הַמּוֹרֶה הֲלָכָה בִּפְנֵי רַבּוֹ חַיָּב מִיתָה:

ג הָיָה בֵּינוֹ וּבֵין רַבּוֹ שְׁנַיִם עָשָׂר מִיל וְשָׁאַל לוֹ אָדָם דָּבָר הֲלָכָה מֻתָּר לְהָשִׁיב. וּלְהַפְרִישׁ מִן הָאסוּר אֲפִלּוּ בִּפְנֵי רַבּוֹ מֻתָּר לְהוֹרוֹת. כֵּיצַד. כְּגוֹן שֶׁרָאָה אָדָם עוֹשֶׂה דָּבָר הָאָסוּר מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יָדַע בְּאִסּוּרוֹ אוֹ מִפְּנֵי רִשְׁעוֹ יֵשׁ לוֹ לְהַפְרִישׁוֹ וְלוֹמַר לוֹ דָּבָר זֶה אָסוּר וַאֲפִלּוּ בִּפְנֵי רַבּוֹ וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נָתַן לוֹ רַבּוֹ רְשׁוּת. שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל הַשֵּׁם אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לָרַב. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים. בְּדָבָר שֶׁנִּקְרֶה מִקְרֶה. אֲבָל לְקַבֵּעַ עַצְמוֹ לְהוֹרָאָה וְלֵישֵׁב וּלְהוֹרוֹת לְכָל שׁוֹאֵל אֲפִלּוּ הוּא בְּסוֹף הָעוֹלָם וְרַבּוֹ בְּסוֹף הָעוֹלָם אָסוּר לוֹ לְהוֹרוֹת עַד שֶׁיָּמוּת רַבּוֹ אֶלָּא אִם כֵּן נָטַל רְשׁוּת מֵרַבּוֹ. וְלֹא כָּל מִי שֶׁמֵּת רַבּוֹ מֻתָּר לוֹ לֵישֵׁב וּלְהוֹרוֹת בַּתּוֹרָה. אֶלָּא אִם כֵּן הָיָה תַּלְמִיד שֶׁהִגִּיעַ לְהוֹרָאָה:

ד וְכָל תַּלְמִיד שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְהוֹרָאָה וּמוֹרֶה הֲרֵי זֶה רָשָׁע שׁוֹטֶה וְגַס הָרוּחַ. וְעָלָיו נֶאֱמַר (משלי ז כו) "כִּי רַבִּים חֲלָלִים הִפִּילָה" וְגוֹ'. וְכֵן חָכָם שֶׁהִגִּיעַ לְהוֹרָאָה וְאֵינוֹ מוֹרֶה הֲרֵי זֶה מוֹנֵעַ תּוֹרָה וְנוֹתֵן מִכְשׁוֹלוֹת לִפְנֵי הָעִוְרִים וְעָלָיו נֶאֱמַר (משלי ז כו) "וַעֲצֻמִים כָּל הֲרֻגֶיהָ". אֵלּוּ הַתַּלְמִידִים הַקְּטַנִּים שֶׁלֹּא הִרְבּוּ תּוֹרָה כָּרָאוּי וְהֵם מְבַקְּשִׁים לְהִתְגַּדֵּל בִּפְנֵי עַמֵּי הָאָרֶץ וּבֵין אַנְשֵׁי עִירָם וְקוֹפְצִין וְיוֹשְׁבִין בָּרֹאשׁ לְדִין וּלְהוֹרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל הֵם הַמַּרְבִּים הַמַּחֲלֹקֶת וְהֵם הַמַּחֲרִיבִים אֶת הָעוֹלָם וְהַמְכַבִּין נֵרוֹ שֶׁל תּוֹרָה וְהַמְחַבְּלִים כֶּרֶם ה' צְבָאוֹת. עֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (שיר השירים ב טו) "אֶחֱזוּ לָנוּ שׁוּעָלִים שׁוּעָלִים קְטַנִּים מְחַבְּלִים כְּרָמִים":

ה וְאָסוּר לוֹ לְתַלְמִיד לִקְרוֹת לְרַבּוֹ בִּשְׁמוֹ וַאֲפִלּוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו. וְהוּא שֶׁיִּהְיֶה הַשֵּׁם פֶּלְאִי שֶׁכָּל הַשּׁוֹמֵעַ יֵדַע שֶׁהוּא פְּלוֹנִי. וְלֹא יַזְכִּיר שְׁמוֹ בְּפָנָיו וַאֲפִלּוּ לִקְרוֹת לַאֲחֵרִים שֶׁשְּׁמָם כְּשֵׁם רַבּוֹ כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשֶׂה בְּשֵׁם אָבִיו. אֶלָּא יְשַׁנֶּה אֶת שְׁמָם אֲפִלּוּ לְאַחַר מוֹתָם. וְלֹא יִתֵּן שָׁלוֹם לְרַבּוֹ אוֹ יַחֲזִיר לוֹ שָׁלוֹם כְּדֶרֶךְ שֶׁנּוֹתְנִים לְרֵעִים וּמַחֲזִירִים זֶה לָזֶה. אֶלָּא שׁוֹחֶה לְפָנָיו וְאוֹמֵר לוֹ בְּיִרְאָה וְכָבוֹד שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי. וְאִם נָתַן לוֹ רַבּוֹ שָׁלוֹם יַחֲזִיר לוֹ שָׁלוֹם עָלֶיךָ רַבִּי וּמוֹרִי:

ו וְכֵן לֹא יַחֲלֹץ תְּפִלָּיו לִפְנֵי רַבּוֹ. וְלֹא יָסֵב אֶלָּא יוֹשֵׁב כְּיוֹשֵׁב לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ. וְלֹא יִתְפַּלֵּל לֹא לִפְנֵי רַבּוֹ וְלֹא לְאַחַר רַבּוֹ וְלֹא בְּצַד רַבּוֹ. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁאָסוּר לוֹ לְהַלֵּךְ בְּצִדּוֹ. אֶלָּא יִתְרַחֵק לְאַחַר רַבּוֹ וְלֹא יְהֵא מְכַוֵּן כְּנֶגֶד אֲחוֹרָיו וְאַחַר כָּךְ יִתְפַּלֵּל. וְלֹא יִכָּנֵס עִם רַבּוֹ בַּמֶּרְחָץ. וְלֹא יֵשֵׁב בִּמְקוֹם רַבּוֹ. וְלֹא יַכְרִיעַ דְּבָרָיו בְּפָנָיו. וְלֹא יִסְתֹּר אֶת דְּבָרָיו. וְלֹא יֵשֵׁב לְפָנָיו עַד שֶׁיֹּאמַר לוֹ שֵׁב. וְלֹא יַעֲמֹד מִלְּפָנָיו עַד שֶׁיֹּאמַר לוֹ עֲמֹד אוֹ עַד שֶׁיִּטֹּל רְשׁוּת לַעֲמֹד. וּכְשֶׁיִּפָּטֵר מֵרַבּוֹ לֹא יַחֲזֹר לוֹ לְאֲחוֹרָיו אֶלָּא נִרְתָּע לַאֲחוֹרָיו וּפָנָיו כְּנֶגֶד פָּנָיו:

ז וְחַיָּב לַעֲמֹד מִפְּנֵי רַבּוֹ מִשֶּׁיִּרְאֶנּוּ מֵרָחוֹק מִלֹּא עֵינָיו עַד שֶׁיִּתְכַּסֶּה מִמֶּנּוּ וְלֹא יִרְאֶה קוֹמָתוֹ וְאַחַר כָּךְ יֵשֵׁב. וְחַיָּב אָדָם לְהַקְבִּיל פְּנֵי רַבּוֹ בָּרֶגֶל:

ח אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לְתַלְמִיד בִּפְנֵי רַבּוֹ אֶלָּא אִם כֵּן דֶּרֶךְ רַבּוֹ לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד. וְכָל הַמְּלָאכוֹת שֶׁהָעֶבֶד עוֹשֶׂה לְרַבּוֹ תַּלְמִיד עוֹשֶׂה לְרַבּוֹ. וְאִם הָיָה בְּמָקוֹם שֶׁאֵין מַכִּירִין אוֹתוֹ וְלֹא הָיוּ לוֹ תְּפִלִּין וְחָשׁ שֶׁמָּא יֹאמְרוּ עֶבֶד הוּא אֵינוֹ נוֹעֵל לוֹ מִנְעָלָו וְאֵינוֹ חוֹלְצוֹ. וְכָל הַמּוֹנֵעַ תַּלְמִידוֹ מִלִּשַׁמְּשׁוֹ מוֹנֵעַ מִמֶּנּוּ חֶסֶד וּפוֹרֵק מִמֶּנּוּ יִרְאַת שָׁמַיִם. וְכָל תַּלְמִיד שֶׁמְּזַלְזֵל דָּבָר מִכָּל כְּבוֹד רַבּוֹ גּוֹרֵם לַשְּׁכִינָה שֶׁתִּסְתַּלֵּק מִיִּשְׂרָאֵל:

ט רָאָה רַבּוֹ עוֹבֵר עַל דִּבְרֵי תּוֹרָה אוֹמֵר לוֹ לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּנוּ כָּךְ וְכָךְ. וְכָל זְמַן שֶׁמַּזְכִּיר שִׁמּוּעָה בְּפָנָיו אוֹמֵר לוֹ כָּךְ לִמַּדְתָּנוּ רַבֵּנוּ. וְאַל יֹאמַר דָּבָר שֶׁלֹּא שָׁמַע מֵרַבּוֹ עַד שֶׁיַּזְכִּיר שֵׁם אוֹמְרוֹ. וּכְשֶׁיְּמוּת רַבּוֹ קוֹרֵעַ כָּל בְּגָדָיו עַד שֶׁהוּא מְגַלֶּה אֶת לִבּוֹ וְאֵינוֹ מְאַחֶה לְעוֹלָם. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּרַבּוֹ מֻבְהָק שֶׁלָּמַד מִמֶּנּוּ רֹב חָכְמָתוֹ. אֲבָל אִם לֹא לָמַד מִמֶּנּוּ רֹב חָכְמָתוֹ הֲרֵי זֶה תַּלְמִיד חָבֵר וְאֵינוֹ חַיָּב בִּכְבוֹדוֹ בְּכָל אֵלּוּ הַדְּבָרִים. אֲבָל עוֹמֵד מִלְּפָנָיו וְקוֹרֵעַ עָלָיו כְּשֵׁם

שֶׁהוּא קוֹרֵעַ עַל כָּל הַמֵּתִים שֶׁהוּא מִתְאַבֵּל עֲלֵיהֶם. אֲפִלּוּ לֹא לָמַד מִמֶּנּוּ אֶלָּא דָּבָר אֶחָד בֵּין קָטָן בֵּין גָּדוֹל עוֹמֵד מִלְּפָנָיו וְקוֹרֵעַ עָלָיו:

י וְכָל תַּלְמִיד חָכָם שֶׁדֵּעוֹתָיו מְכֻוָּנוֹת אֵינוֹ מְדַבֵּר בִּפְנֵי מִי שֶׁהוּא גָּדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא לָמַד מִמֶּנּוּ כְּלוּם:

יא הָרַב הַמְּבָהָק שֶׁרָצָה לִמְחל עַל כְּבוֹדוֹ בְּכָל הַדְּבָרִים הָאֵלּוּ אוֹ בְּאֶחָד מֵהֶן לְכָל תַּלְמִידָיו אוֹ לְאֶחָד מֵהֶן הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁמָּחַל חַיָּב הַתַּלְמִיד לְהַדְּרוֹ וַאֲפִלּוּ בְּשָׁעָה שֶׁמָּחַל:

יב כְּשֵׁם שֶׁהַתַּלְמִידִים חַיָּבִין בִּכְבוֹד הָרַב כָּךְ הָרַב צָרִיךְ לְכַבֵּד אֶת תַּלְמִידָיו וּלְקָרְבָן. כָּךְ אָמְרוּ חֲכָמִים (משנה אבות ד יב) "יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ". וְצָרִיךְ אָדָם לְהִזָּהֵר בְּתַלְמִידָיו וּלְאָהֳבָם שֶׁהֵם הַבָּנִים הַמְהַנִּים לְעוֹלָם הַזֶּה וְלָעוֹלָם הַבָּא:

יג הַתַּלְמִידִים מוֹסִיפִין חָכְמַת הָרַב וּמַרְחִיבִין לִבּוֹ. אָמְרוּ חֲכָמִים הַרְבֵּה חָכְמָה לְמַדְתִּי מֵרַבּוֹתַי וְיוֹתֵר מֵחֲבֵרַי וּמִתַּלְמִידַי יוֹתֵר מִכֻּלָּם. וּכְשֵׁם שֶׁעֵץ קָטָן מַדְלִיק אֶת הַגָּדוֹל כָּךְ תַּלְמִיד קָטָן מְחַדֵּד הָרַב עַד שֶׁיּוֹצִיא מִמֶּנּוּ בִּשְׁאֵלוֹתָיו חָכְמָה מְפֹאָרָה:

פרק ו

א כָּל תַּלְמִיד חָכָם מִצְוָה לְהַדְּרוֹ וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ רַבּוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט לב) "מִפְּנֵי שֵׂיבָה תָּקוּם וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זָקֵן". זָקֵן זֶה שֶׁקָּנָה חָכְמָה. וּמֵאֵימָתַי חַיָּבִין לַעֲמֹד מִפָּנָיו. מִשֶּׁיִּקָּרֵב מִמֶּנּוּ בְּאַרְבַּע אַמּוֹת עַד שֶׁיַּעֲבֹר מִכְּנֶגֶד פָּנָיו:

ב אֵין עוֹמְדִין מִפָּנָיו לֹא בְּבֵית הַמֶּרְחָץ וְלֹא בְּבֵית הַכִּסֵּא שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט לב) "תָּקוּם וְהָדַרְתָּ" קִיְמָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ הִדּוּר. וְאֵין בַּעֲלֵי אֻמָּנִיּוֹת חַיָּבִין לַעֲמֹד מִפְּנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים בְּשָׁעָה שֶׁעוֹסְקִין בִּמְלַאכְתָּן שֶׁנֶּאֱמַר תָּקוּם וְהָדַרְתָּ מַה הִדּוּר שֶׁאֵין בָּהּ חִסָּרוֹן כִּיס אַף קִיְמָה שֶׁאֵין בָּהּ חִסָּרוֹן כִּיס. וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא יַעֲצִים עֵינָיו מִן הֶחָכָם כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶהוּ עַד שֶׁלֹּא יַעֲמֹד מִפָּנָיו. שֶׁנֶּאֱמַר וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ. הָא כָּל דָּבָר שֶׁהוּא מְסוּר לַלֵּב נֶאֱמַר בּוֹ וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ:

ג אֵין רָאוּי לֶחָכָם שֶׁיִּטְרִיחַ אֶת הָעָם וְיִכָּוֵן עַצְמוֹ לָהֶן כְּדֵי שֶׁיַּעַמְדוּ מִפָּנָיו אֶלָּא יֵלֵךְ בְּדֶרֶךְ קְצָרָה וּמִתְכַּוֵּן שֶׁלֹּא יִרְאוּ אוֹתוֹ כְּדֵי שֶׁלֹּא יַטְרִיחֵן לַעֲמֹד. וְהַחֲכָמִים הָיוּ מַקִּיפִין וְהוֹלְכִין בְּדֶרֶךְ הַחִיצוֹנָה שֶׁאֵין מַכִּירִיהֶן מְצוּיִין שָׁם כְּדֵי שֶׁלֹּא יַטְרִיחוּם:

ד רוֹכֵב הֲרֵי הוּא כְּמְהַלֵּךְ וּכְשֵׁם שֶׁעוֹמְדִים מִפְּנֵי הַמְהַלֵּךְ כָּךְ עוֹמְדִין מִפְּנֵי הָרוֹכֵב:

ה שְׁלֹשָׁה שֶׁהָיוּ הוֹלְכִין בַּדֶּרֶךְ. הָרַב בָּאֶמְצַע גָּדוֹל מִימִינוֹ וְקָטָן מִשְּׂמֹאלוֹ:

ו הָרוֹאֶה חָכָם אֵינוֹ עוֹמֵד מִפָּנָיו עַד שֶׁיַּגִּיעַ לוֹ לְאַרְבַּע אַמּוֹת. וְכֵיוָן שֶׁעָבַר יוֹשֵׁב. רָאָה אַב בֵּית דִּין עוֹמֵד מִלְּפָנָיו מִשֶּׁיִּרְאֶנּוּ מֵרָחוֹק מִלֹּא עֵינָיו וְאֵינוֹ יוֹשֵׁב עַד שֶׁיַּעֲבֹר מֵאַחֲרָיו אַרְבַּע אַמּוֹת. רָאָה אֶת הַנָּשִׂיא עוֹמֵד מִלְּפָנָיו מִלֹּא עֵינָיו וְאֵינוֹ יוֹשֵׁב עַד שֶׁיֵּשֵׁב בִּמְקוֹמוֹ אוֹ

עַד שֶׁיִּתְכַּסֶּה מֵעֵינָיו. וְהַנִּשְׁיָא שֶׁמָּחַל עַל כְּבוֹדוֹ כְּבוֹדוֹ מָחוּל. כְּשֶׁהַנְּשִׂיא נִכְנָס כָּל הָעָם עוֹמְדִים וְאֵינָן יוֹשְׁבִין עַד שֶׁיֹּאמַר לָהֶם שְׁבוּ. כְּשֶׁאָב בֵּית דִּין נִכְנָס עוֹשִׂין לוֹ שְׁתֵּי שׁוּרוֹת וְעוֹמְדִין מִכָּאן וּמִכָּאן עַד שֶׁנִּכְנָס וְיוֹשֵׁב בִּמְקוֹמוֹ וּשְׁאָר הָעָם יוֹשְׁבִין בִּמְקוֹמָן:

ז חָכָם שֶׁנִּכְנָס כָּל שֶׁעַיִּנַּיע לוֹ בְּאַרְבַּע אַמּוֹת עוֹמֵד מִלְּפָנָיו אֶחָד עוֹמֵד וְאֶחָד יוֹשֵׁב עַד שֶׁנִּכְנָס וְיוֹשֵׁב בִּמְקוֹמוֹ. בְּנֵי חֲכָמִים וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים בִּזְמַן שֶׁהָרַבִּים צְרִיכִין לָהֶם מְקַפְּצִין עַל רָאשֵׁי הָעָם וְנִכְנָסִים לִמְקוֹמָם. וְאֵין שָׁבַח לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיִּכָּנְסוּ לָאֲחֵרוֹנָה. יָצָא לְצָרְךְ חוֹזֵר לִמְקוֹמוֹ. בְּנֵי חֲכָמִים בִּזְמַן שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן דַּעַת לִשְׁמֹעַ הוֹפְכִין פְּנֵיהֶן כְּלַפֵּי אֲבִיהֶן. אֵין בָּהֶן דַּעַת לִשְׁמֹעַ הוֹפְכִין פְּנֵיהֶן כְּלַפֵּי הָעָם:

ח תַּלְמִיד שֶׁהוּא יוֹשֵׁב לִפְנֵי רַבּוֹ תָּמִיד אֵינוֹ רַשַּׁאי לַעֲמֹד מִפָּנָיו אֶלָּא שַׁחֲרִית וְעַרְבִית בִּלְבַד שֶׁלֹּא יְהֵא כְּבוֹדוֹ מְרֻבֶּה מִכְּבוֹד שָׁמַיִם:

ט מִי שֶׁהוּא זָקֵן מֻפְלָג בְּזִקְנָה אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ חָכָם עוֹמְדִין לְפָנָיו. וַאֲפִלּוּ הֶחָכָם שֶׁהוּא יֶלֶד עוֹמֵד בִּפְנֵי הַזָּקֵן הַמֻּפְלָג בְּזִקְנָה. וְאֵינוֹ חַיָּב לַעֲמֹד מִלֹּא קוֹמָתוֹ אֶלָּא כְּדֵי לְהַדְּרוֹ. וַאֲפִלּוּ זָקֵן כּוּתִי מְהַדְּרִין אוֹתוֹ בִּדְבָרִים וְנוֹתְנִין לוֹ יָד לְסָמְכוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא יט לב) "מִפְּנֵי שֵׂיבָה תָּקוּם" כָּל שֵׂיבָה בְּמַשְׁמָע:

י תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵינָם יוֹצְאִין בְּעַצְמָן לַעֲשׂוֹת עִם כָּל הַקָּהָל בְּבִנְיָן וַחֲפִירָה שֶׁל מְדִינָה וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּזּוּ בִּפְנֵי עַמֵּי הָאָרֶץ. וְאֵין גּוֹבִין מֵהֶן לִבְנְיַן הַחוֹמָה וְתִקּוּן הַשְּׁעָרִים וּשְׂכַר הַשּׁוֹמְרִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן וְלֹא לִתְשׁוּרַת הַמֶּלֶךְ. וְאֵין מְחַיְּבִים אוֹתָן לִתֵּן הַמַּס בֵּין מַס שֶׁהוּא קָצוּב עַל בְּנֵי הָעִיר בֵּין מַס שֶׁהוּא קָצוּב עַל כָּל אִישׁ וְאִישׁ שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ח י) "גַּם כִּי יִתְּנוּ בַגּוֹיִם עַתָּה אֲקַבְּצֵם וַיָּחֵלּוּ מְעָט מִמַּשָּׂא מֶלֶךְ וְשָׂרִים". וְכֵן אִם הָיְתָה סְחוֹרָה לְתַלְמִיד חָכָם מְנִיחִים אוֹתוֹ לִמְכֹּר תְּחִלָּה וְאֵין מְנִיחִים אֶחָד מִבְּנֵי הַשּׁוּק לִמְכֹּר עַד שֶׁיִּמְכֹּר הוּא. וְכֵן אִם הָיָה לוֹ דִּין וְהָיָה עוֹמֵד בְּכָלַל בַּעֲלֵי דִינִים הָרַבֵּה מַקְדִּימִין אוֹתוֹ וּמוֹשִׁיבִין אוֹתוֹ:

יא עָוֹן גָּדוֹל הוּא לְבַזּוֹת אֶת הַחֲכָמִים אוֹ לִשְׁנוֹאתָן. לֹא חָרְבָה יְרוּשָׁלַיִם עַד שֶׁבִּזּוּ בָהּ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב לו טז) "וַיִּהְיוּ מַלְעִבִים בְּמַלְאֲכֵי הָאֱלֹהִים וּבוֹזִים דְּבָרָיו וּמִתַּעְתְּעִים בִּנְבִאָיו". כְּלוֹמַר בּוֹזִים מְלַמְּדֵי דְּבָרָיו. וְכֵן זֶה שֶׁאָמְרָה תּוֹרָה (ויקרא כו טו) "אִם בְּחֻקֹּתַי תִּמְאָסוּ", מְלַמְּדֵי חֻקּוֹתַי תִּמְאָסוּ. וְכָל הַמְבַזֶּה אֶת הַחֲכָמִים אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא וְהֲרֵי הוּא בִּכְלַל (במדבר טו לא) "כִּי דְבַר ה' בָּזָה":

יב אַף עַל פִּי שֶׁהַמְבַזֶּה אֶת הַחֲכָמִים אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא, אִם בָּאוּ עֵדִים שֶׁבִּזָּהוּ אֲפִלּוּ בִּדְבָרִים חַיָּב נִדּוּי, וּמְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין בָּרַבִּים וְקוֹנְסִין אוֹתוֹ לִיטְרָא זָהֹב בְּכָל מָקוֹם וְנוֹתְנִין אוֹתָהּ לָחָכָם. וְהַמְבַזֶּה אֶת הֶחָכָם בִּדְבָרִים אֲפִלּוּ לְאַחַר מִיתָה מְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין וְהֵם מַתִּירִים אוֹתוֹ כְּשֶׁיֶּחֱזֹר בִּתְשׁוּבָה. אֲבָל אִם הָיָה הֶחָכָם חַי אֵין מַתִּירִין אוֹתוֹ עַד שֶׁיְּרַצֶּה זֶה

שֶׁנִּדּוּהוּ בִּשְׁבִילוֹ. וְכֵן הֶחָכָם עַצְמוֹ מְנַדֶּה לִכְבוֹדוֹ לְעַם הָאָרֶץ שֶׁהִפְקִיר בּוֹ וְאֵין צָרִיךְ לֹא עֵדִים וְלֹא הַתְרָאָה. וְאֵין מַתִּירִין לוֹ עַד שֶׁיְּרַצֶּה אֶת הֶחָכָם. וְאִם מֵת הֶחָכָם בָּאִין שְׁלֹשָׁה וּמַתִּירִין לוֹ. וְאִם רָצָה הֶחָכָם לְמְחל לוֹ וְלֹא נִדָּהוּ הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ׃

יג הָרַב שֶׁנִּדָּה לִכְבוֹדוֹ כָּל תַּלְמִידָיו חַיָּבִין לְנַהֵג נִדּוּי בַּמְנֻדֶּה. אֲבָל תַּלְמִיד שֶׁנִּדָּה לִכְבוֹד עַצְמוֹ אֵין הָרַב חַיָּב לְנַהֵג בּוֹ נִדּוּי. אֲבָל כָּל הָעָם חַיָּבִין לְנַהֵג בּוֹ נִדּוּי. וְכֵן מְנֻדֶּה לְנָשִׂיא מְנֻדֶּה לְכָל יִשְׂרָאֵל. מְנֻדֶּה לְכָל יִשְׂרָאֵל אֵינוֹ מְנֻדֶּה לַנָּשִׂיא. מְנֻדֶּה לְעִירוֹ מְנֻדֶּה לְעִיר אַחֶרֶת. מְנֻדֶּה לְעִיר אַחֶרֶת אֵינוֹ מְנֻדֶּה לְעִירוֹ׃

יד בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים בְּמִי שֶׁנִּדּוּהוּ עַל שֶׁבִּזָּה תַּלְמִידֵי חֲכָמִים. אֲבָל מִי שֶׁנִּדּוּהוּ עַל שְׁאָר דְּבָרִים שֶׁחַיָּבִים עֲלֵיהֶם נִדּוּי אֲפִלּוּ נִדָּהוּ קָטָן שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל חַיָּב הַנָּשִׂיא וְכָל יִשְׂרָאֵל לְנַהֵג בּוֹ נִדּוּי עַד שֶׁיַּחֲזֹר בִּתְשׁוּבָה מִדָּבָר שֶׁנִּדּוּהוּ בִּשְׁבִילוֹ וְיַתִּירוּ לוֹ. עַל עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה דְּבָרִים מְנַדִּין אֶת הָאָדָם בֵּין אִישׁ בֵּין אִשָּׁה. וְאֵלּוּ הֵן׃ א) הַמְבַזֶּה אֶת הֶחָכָם וַאֲפִלּוּ לְאַחַר מוֹתוֹ. ב) הַמְבַזֶּה שְׁלִיחַ בֵּית דִּין. ג) הַקּוֹרֵא לַחֲבֵרוֹ עֶבֶד. ד) מִי שֶׁשָּׁלְחוּ לוֹ בֵּית דִּין וְקִבְּעוּ לוֹ זְמַן וְלֹא בָּא. ה) הַמְזַלְזֵל בְּדָבָר אֶחָד מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר בְּדִבְרֵי תּוֹרָה. ו) מִי שֶׁלֹּא קִבֵּל עָלָיו אֶת הַדִּין מְנַדִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁיִּתֵּן. ז) מִי שֶׁיֵּשׁ בִּרְשׁוּתוֹ דָּבָר הַמַּזִּיק כְּגוֹן כֶּלֶב רַע אוֹ סֻלָּם רָעוּעַ מְנַדִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁיְּסַיֵּר הֶזֵּקוֹ. ח) הַמּוֹכֵר קַרְקַע שֶׁלּוֹ לְעוֹבֵד כּוֹכָבִים מְנַדִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁיְּקַבֵּל עָלָיו כָּל אֹנֶס שֶׁיָּבוֹא מִן הָעוֹבֵד כּוֹכָבִים לְיִשְׂרָאֵל חֲבֵרוֹ בַּעַל הַמֵּצַר. ט) הַמֵּעִיד עַל יִשְׂרָאֵל בְּעַרְכָּאוֹת שֶׁל עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וְהוֹצִיא מִמֶּנּוּ בְּעֲדוּתוֹ מָמוֹן שֶׁלֹּא כְּדִין יִשְׂרָאֵל, מְנַדִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁיְּשַׁלֵּם. י) טַבָּח כֹּהֵן שֶׁאֵינוֹ מַפְרִישׁ הַמַּתָּנוֹת וְנוֹתְנָן לְכֹהֵן אַחֵר מְנַדִּין אוֹתוֹ עַד שֶׁיִּתֵּן. יא) הַמְחַלֵּל יוֹם טוֹב שֵׁנִי שֶׁל גָּלֻיּוֹת אַף עַל פִּי שֶׁהוּא מִנְהָג. יב) הָעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּעֶרֶב הַפֶּסַח אַחַר חֲצוֹת. יג) הַמַּזְכִּיר שֵׁם שָׁמַיִם לְבַטָּלָה אוֹ לִשְׁבוּעָה בְּדִבְרֵי הֲבַאי. יד) הַמֵּבִיא אֶת הָרַבִּים לִידֵי חִלּוּל הַשֵּׁם. טו) הַמֵּבִיא אֶת הָרַבִּים לִידֵי אֲכִילַת קָדָשִׁים בַּחוּץ. טז) הַמְחַשֵּׁב שָׁנִים וְקוֹבֵעַ חֳדָשִׁים בְּחוּצָה לָאָרֶץ. יז) הַמַּכְשִׁיל אֶת הָעִוֵּר. יח) הַמְעַכֵּב הָרַבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. יט) טַבָּח שֶׁיָּצָאָה טְרֵפָה מִתַּחַת יָדוֹ. כ) טַבָּח שֶׁלֹּא בְּדֶרֶךְ סַכִּינוֹ לִפְנֵי חָכָם. כא) הַמַּקְשֶׁה עַצְמוֹ לְדַעַת. כב) מִי שֶׁגֵּרַשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ וְעָשָׂה בֵּינוֹ וּבֵינָהּ שֻׁתָּפוּת אוֹ מַשָּׂא וּמַתָּן הַמְבִיאִין לִהֶן לְהִזְקֵק זֶה לָזֶה כְּשֶׁיָּבוֹאוּ לְבֵית דִּין מְנַדִּין אוֹתָם. כג) חָכָם שֶׁשָּׁמוּעָתוֹ רָעָה. כד) הַמְנֻדֶּה מִי שֶׁאֵינוֹ חַיָּב נִדּוּי׃

פרק ז

א חָכָם זָקֵן בְּחָכְמָה וְכֵן נָשִׂיא אוֹ אָב בֵּית דִּין שֶׁסָּרַח אֵין מְנַדִּין אוֹתוֹ בְּפַרְהֶסְיָא לְעוֹלָם. אֶלָּא אִם כֵּן עָשָׂה כְּיָרְבְעָם בֶּן נְבָט וַחֲבֵרָיו. אֲבָל כְּשֶׁחָטָא שְׁאָר חַטָּאוֹת מַלְקִין אוֹתוֹ בְּצִנְעָה.

שֶׁנֶּאֱמַר (הושע ד ה) "וְכָשַׁלְתָּ הַיּוֹם וְכָשַׁל גַּם נָבִיא עִמָּךְ לָיְלָה" אַף עַל פִּי שֶׁכָּשַׁל כַּסֵּהוּ כְּלַיְלָה. וְאוֹמְרִים לוֹ הִכָּבֵד וְשֵׁב בְּבֵיתְךָ. וְכֵן כָּל תַּלְמִיד חָכָם שֶׁנִּתְחַיֵּב נִדּוּי אָסוּר לְבֵית דִּין לְקַפֵּץ וּלְנַדּוֹתוֹ בְּמְהֵרָה אֶלָּא בּוֹרְחִין מִדָּבָר זֶה וְנִשְׁמָטִין מִמֶּנּוּ. וַחֲסִידֵי הַחֲכָמִים הָיוּ מִשְׁתַּבְּחִים שֶׁלֹּא נִמְנוּ מֵעוֹלָם לְנַדּוֹת תַּלְמִיד חָכָם אַף עַל פִּי שֶׁנִּמְנִין לְהַלְקוֹתוֹ אִם נִתְחַיֵּב מַלְקוֹת. וַאֲפִלּוּ מַכַּת מַרְדּוּת נִמְנִין עָלָיו לְהַכּוֹתוֹ:

ב וְכֵיצַד הוּא הַנִּדּוּי, אוֹמֵר פְּלוֹנִי יְהֵא בְּשַׁמְתָּא. וְאִם נִדּוּהוּ בְּפָנָיו אוֹמֵר לוֹ פְּלוֹנִי זֶה בְּשַׁמְתָּא. וְהַחֵרֶם, אוֹמֵר לוֹ פְּלוֹנִי מֻחְרָם. וְאָרוּר בּוֹ אָלָה בּוֹ שְׁבוּעָה בּוֹ נִדּוּי:

ג וְכֵיצַד מַתִּירִין הַנִּדּוּי אוֹ הַחֵרֶם. אוֹמֵר לוֹ שָׁרוּי לָךְ וּמְחוּל לָךְ. וְאִם הִתִּירוּהוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו אוֹמֵר לוֹ פְּלוֹנִי שָׁרוּי לוֹ וּמְחוּל לוֹ:

ד מַהוּ הַמִּנְהָג שֶׁיְּנַהֵג הַמְנֻדֶּה בְּעַצְמוֹ וְשֶׁנּוֹהֲגִין עִמּוֹ. מְנֻדֶּה אָסוּר לְסַפֵּר וּלְכַבֵּס כְּאֵבֶל כָּל יְמֵי נִדּוּיוֹ. וְאֵין מְזַמְּנִין עָלָיו. וְלֹא כּוֹלְלִין אוֹתוֹ בַּעֲשָׂרָה לְכָל דָּבָר שֶׁצָּרִיךְ עֲשָׂרָה. וְלֹא יוֹשְׁבִין עִמּוֹ בְּאַרְבַּע אַמּוֹת. אֶבָל שׁוֹנֶה הוּא לַאֲחֵרִים וְשׁוֹנִין לוֹ וְנִשְׁכָּר וְשׁוֹכֵר. וְאִם מֵת בְּנִדּוּי בֵּית דִּין שׁוֹלְחִין וּמַנִּיחִין אֶבֶן עַל אֲרוֹנוֹ כְּלוֹמַר שֶׁהֵן רוֹגְמִין אוֹתוֹ לְפִי שֶׁהוּא מֻבְדָּל מִן הַצִּבּוּר. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁאֵין מַסְפִּידִין אוֹתוֹ וְאֵין מְלַוִּין אֶת מִטָּתוֹ:

ה יוֹתֵר עָלָיו הַמֻּחְרָם שֶׁאֵינוֹ שׁוֹנֶה לַאֲחֵרִים וְאֵין שׁוֹנִין לוֹ אֶבָל שׁוֹנֶה הוּא לְעַצְמוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח תַּלְמוּדוֹ. וְאֵינוֹ נִשְׁכָּר וְאֵין נִשְׁכָּרִין לוֹ. וְאֵין נוֹשְׂאִין וְנוֹתְנִין עִמּוֹ. וְאֵין מִתְעַסְּקִין עִמּוֹ אֶלָּא מְעַט עֵסֶק כְּדֵי פַּרְנָסָתוֹ:

ו מִי שֶׁיָּשַׁב בְּנִדּוּי שִׁלְשִׁים יוֹם וְלֹא בִּקֵּשׁ לְהַתִּירוֹ מְנַדִּין אוֹתוֹ שְׁנִיָּה. יָשַׁב שִׁלְשִׁים יוֹם אֲחֵרִים וְלֹא בִּקֵּשׁ לְהַתִּירוֹ מַחֲרִימִין אוֹתוֹ:

ז בְּכַמָּה מַתִּירִין הַנִּדּוּי אוֹ הַחֵרֶם. בִּשְׁלֹשָׁה אֲפִלּוּ הֶדְיוֹטוֹת. וְיָחִיד מֻמְחֶה מַתִּיר הַנִּדּוּי אוֹ הַחֵרֶם לְבַדּוֹ. וְיֵשׁ לְתַלְמִיד לְהַתִּיר הַנִּדּוּי אוֹ הַחֵרֶם וַאֲפִלּוּ בִּמְקוֹם הָרַב:

ט שְׁלֹשָׁה שֶׁנִּדּוּ וְהָלְכוּ לָהֶן וְחָזַר זֶה מִדָּבָר שֶׁנִּדּוּהוּ בִּגְלָלוֹ בְּאֵין שְׁלֹשָׁה אֲחֵרִים וּמַתִּירִין לוֹ:

י מִי שֶׁלֹּא יָדַע מִי שֶׁנִּדָּהוּ יֵלֵךְ לוֹ אֵצֶל הַנָּשִׂיא וְיַתִּיר לוֹ נִדּוּיוֹ:

יא נִדּוּי עַל תְּנַאי אֲפִלּוּ עַל פִּי עַצְמוֹ צָרִיךְ הֲפָרָה. תַּלְמִיד חָכָם שֶׁנִּדָּה עַצְמוֹ וַאֲפִלּוּ נִדָּה עַצְמוֹ עַל דַּעַת פְּלוֹנִי וַאֲפִלּוּ עַל דָּבָר שֶׁחַיָּב עָלָיו נִדּוּי הֲרֵי זֶה מֻפָּר לְעַצְמוֹ:

יב מִי שֶׁנִּדּוּהוּ בַּחֲלוֹם אֲפִלּוּ יָדַע מִי נִדָּהוּ צָרִיךְ עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם שֶׁשּׁוֹנִין הֲלָכוֹת לְהַתִּירוֹ מִנִּדּוּיוֹ. וְאִם לֹא מָצָא טוֹרֵחַ אַחֲרֵיהֶם עַד פַּרְסָא. לֹא מָצָא מַתִּירִים לוֹ אֲפִלּוּ עֲשָׂרָה שֶׁשּׁוֹנִים מִשְׁנָה. לֹא מָצָא מַתִּירִין לוֹ עֲשָׂרָה שֶׁיּוֹדְעִים לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה. לֹא מָצָא מַתִּירִין לוֹ אֲפִלּוּ עֲשָׂרָה שֶׁאֵינָן יוֹדְעִין לִקְרוֹת. לֹא מָצָא בִּמְקוֹמוֹ עֲשָׂרָה מַתִּירִין לוֹ אֲפִלּוּ שְׁלֹשָׁה:

יג מִי שֶׁנִּדּוּהוּ בְּפָנָיו אֵין מַתִּירִין לוֹ אֶלָּא בְּפָנָיו. נִדּוּהוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו מַתִּירִין לוֹ בְּפָנָיו וְשֶׁלֹּא בְּפָנָיו. וְאֵין בֵּין נִדּוּי לַהֲפָרָה כְּלוּם אֶלָּא מְנַדִּין וּמַתִּירִין בְּרֵעַ אֶחָד כְּשֶׁיַּחֲזֹר הַמְנֻדֶּה לַמּוּטָב. וְאִם רָאוּ בֵּית דִּין לְהַנִּיחַ זֶה בְּנִדּוּי כַּמָּה שָׁנִים מַנִּיחִין כְּפִי רִשְׁעוֹ. וְכֵן אִם רָאוּ בֵּית דִּין לְהַחֲרִים לָזֶה לְכַתְּחִלָּה וּלְהַחֲרִים מִי שֶׁיֹּאכַל עִמּוֹ וְשׁוֹתֶה עִמּוֹ אוֹ מִי שֶׁיַּעֲמֹד עִמּוֹ בְּאַרְבַּע אַמּוֹת מַחֲרִימִין כְּדֵי לְיַסְּרוֹ וּכְדֵי לַעֲשׂוֹת סְיָג לַתּוֹרָה עַד שֶׁלֹּא יִפְרְצוּ הַחוֹטְאִים. אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ רְשׁוּת לָהֶם לְנַדּוֹת לִכְבוֹדוֹ אֵינוֹ שֶׁבַח לְתַלְמִיד חָכָם לְהַנְהִיג עַצְמוֹ בְּדָבָר זֶה אֶלָּא מַעֲלִים אָזְנָיו מִדִּבְרֵי עַם הָאָרֶץ וְלֹא יְשִׁית לִבּוֹ לָהֶן כָּעִנְיָן שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ (קהלת ז כא) "גַּם לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְדַבְּרוּ אַל תִּתֵּן לִבְּךָ". וְכֵן הָיָה דָּרְךְ חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים שׁוֹמְעִים חֶרְפָּתָם וְאֵינָן מְשִׁיבִין וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמּוֹחֲלִים לַמְחָרֵף וְסוֹלְחִים לוֹ. וַחֲכָמִים גְּדוֹלִים הָיוּ מִשְׁתַּבְּחִים בְּמַעֲשֵׂיהֶם הַנָּאִים וְאוֹמְרִים שֶׁמֵּעוֹלָם לֹא נִדּוּ אָדָם וְלֹא הֶחְרִימוּהוּ לְכְבוֹדָן. וְזוֹ הִיא דַּרְכָּם שֶׁל תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁרָאוּי לֵילֵךְ בָּהּ. בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים כְּשֶׁבִּזָּהוּ אוֹ חֵרְפָּהוּ בַּסֵּתֶר. אֲבָל תַּלְמִיד חָכָם שֶׁבִּזָּהוּ אוֹ חֵרְפּוֹ אָדָם בְּפַרְהֶסְיָא אָסוּר לוֹ לִמְחל עַל כְּבוֹדוֹ וְאִם מָחַל נֶעֱנָשׁ שֶׁזֶּה בִּזָּיוֹן תּוֹרָה אֶלָּא נוֹקֵם וְנוֹטֵר הַדָּבָר כְּנָחָשׁ עַד שֶׁיְּבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מְחִילָה וְיִסְלַח לוֹ: